

Paweł Zieliński

Wyzwanie edukacyjne:
zmiana świadomości ekologicznej
warunkiem ciągłości gatunku ludzkiego

Zagrożenie środowiska naturalnego
zagrożeniem dla przetrwania gatunku ludzkiego

Znany pedagogom i studentom kierunków pedagogicznych VII Raport Klubu Rzymskiego z 1979 r. wymienia wśród głównych problemów globalizacji nieumiejętność współżycia gatunku ludzkiego z przyrodą. Nie tylko nadmierna eksploatacja nieodnawialnych bogactw przyrody, ale przede wszystkim postępująca w szybkim tempie degradacja tzw. zasobów odnawialnych, niszczenie lasów tropikalnych, pustynnienie gleb, zagłada dzikiej roślinności i zwierzyny powodują degradację ludzkiego siedliska ekologicznego, obniżają zdrowotność i jakość życia człowieka. Wzrost tych negatywnych tendencji może zagrozić nawet zdolności do przetrwania biologicznego samego gatunku ludzkiego (J. Botkin, M. Elmandjra, M. Malitza, s. 42–43).

Autorzy raportu domagają się zmiany w prowadzeniu procesu edukacji współczesnego człowieka przez wyposażenie jej i wzbogacenie w cechy innowacyjnego uczenia się, czyli antycypowanie i uczestniczenie, umożliwiające zarazem autonomię i integrację.

Szerokie rozumienie świadomości ekologicznej
oraz systemowa idea ochrony przyrody
nowymi kategoriami pedagogicznymi

W literaturze przedmiotu pojęcie świadomości ekologicznej jest często przedstawiane w rozumieniu wąskim i szerokim. Pierwsze wskazuje na wybiórczą wiedzę, poglądy i wyobrażenia jednostek i grup na temat śro-

dowiska naturalnego, drugie zawiera całokształt uznawanych opinii, idei i wartości o środowisku naturalnym jako miejscu życia i rozwoju człowieka oraz społeczeństwa (L. Domka, 1998). Świadomość ekologiczna w szerokim rozumieniu jest to forma świadomości społecznej, która nie tylko pojawia się w myśleniu i przeżyciach jednostek, lecz także w uznawanych społecznie standardach rozumienia, przeżywania i wartościowania przyrody (Z. Hull, 1984). Rozumienie to uwzględnia aspekt aksjologiczny, czyli wartości, systemy wartości oraz wartościowanie w odniesieniu do środowiska naturalnego, a także aspekt deontologiczny, wskazujący na powinności człowieka względem tego środowiska. Dostrzega się tutaj i docenia rangę powiązań między działalnością gospodarczą człowieka a postępującymi degradacją i dewastacją przyrody. Już w końcu lat 60. XX w. wyłoniły się wyraźnie dwie idee ochrony przyrody: pragmatyczna, często doraźnie prowadzona akcja ochrony pewnych dóbr przyrody, podejmowana ze względu na szczególne potrzeby człowieka, a zwłaszcza pewnych grup społecznych, oraz systemowa, uwzględniająca m.in. wizje cywilizacji ekologicznych i potrzebę transformacji społeczeństw w kontekście zmiany i wzrostu ich świadomości ekologicznej (A. Papuziński, 2006, s. 33–34). Takie wizje oraz prezentacje powiązanych z nimi wartości i systemów wartości w różnorodnych modelach społeczeństw zawiera Raport Zespołu GAMMA, który zostanie bliżej przedstawiony w kontekście szans rozwoju świadomości ekologicznej.

Zarówno szerokie rozumienie świadomości ekologicznej, jak i systemowa idea ochrony przyrody powinny się stać nowymi kategoriami pedagogicznymi, rozpoznawanymi przez wszystkich nauczycieli, a z czasem również ich uczniów i studentów

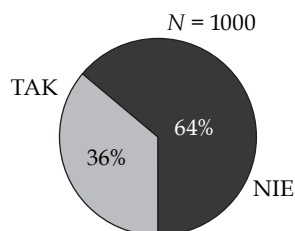
Świadomość ekologiczna Polaków

Badania nad świadomością ekologiczną Polaków przeprowadzili pod koniec XX w. W. Mirowski (1999) i T. Burger (2000).

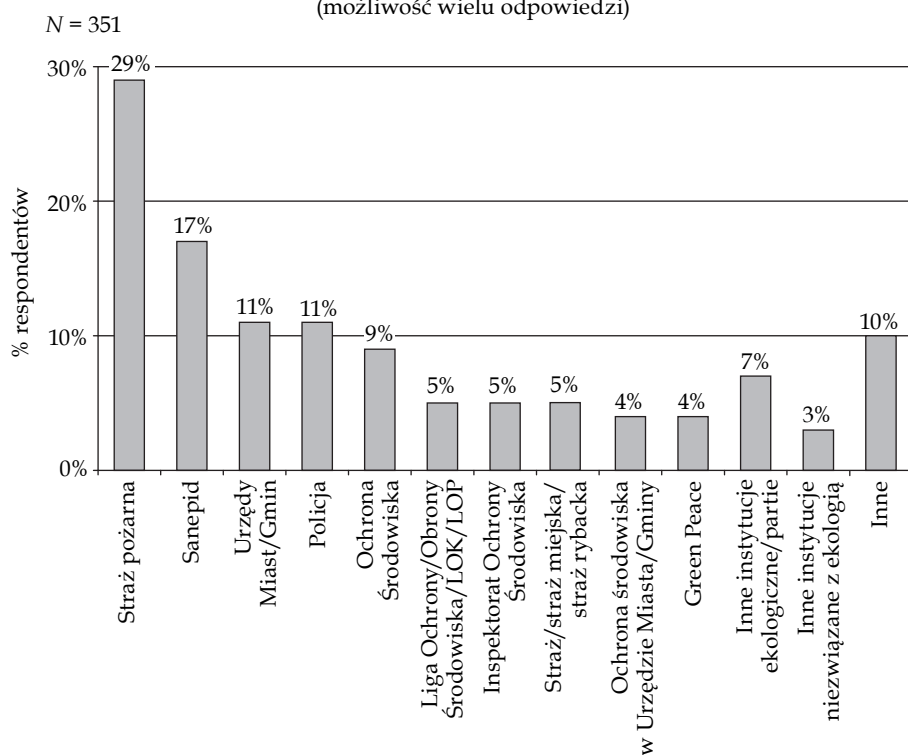
Interesujące są też wyniki nowszych badań przeprowadzonych przez GfK Polonia – instytut badania opinii, rynku i konsumpcji z września i października 2005 r. Badania przeprowadzono na reprezentatywnej próbie 1000 Polaków, którzy w zdecydowanej większości określili swoje zachowania w codziennym życiu jako proekologiczne. Jednak szczegółowe pytania sprawdzające poziom świadomości ekologicznej badanych, np. dotyczące znajomości instytucji i organizacji, które należy powiadomić w wypadku zagrożenia środowiska (zob. wykres 1), czy określenia, które mycie naczyń bardziej oszczędza wodę – ręczne czy w zmywarce (zob. wykres 2), pokazały, że poziom ten jest zdecydowanie niski (GfK Polonia).

Wykres 1. Świadomość ekologiczna Polaków – znajomość instytucji związanych z zagrożeniem środowiska

Czy znają Państwo instytucję/organizację, którą powiadomiliby Państwo w przypadku zagrożenia środowiska?

Którą instytucję/organizację powiadomiliby Państwo w przypadku zagrożenia środowiska? (możliwość wielu odpowiedzi)

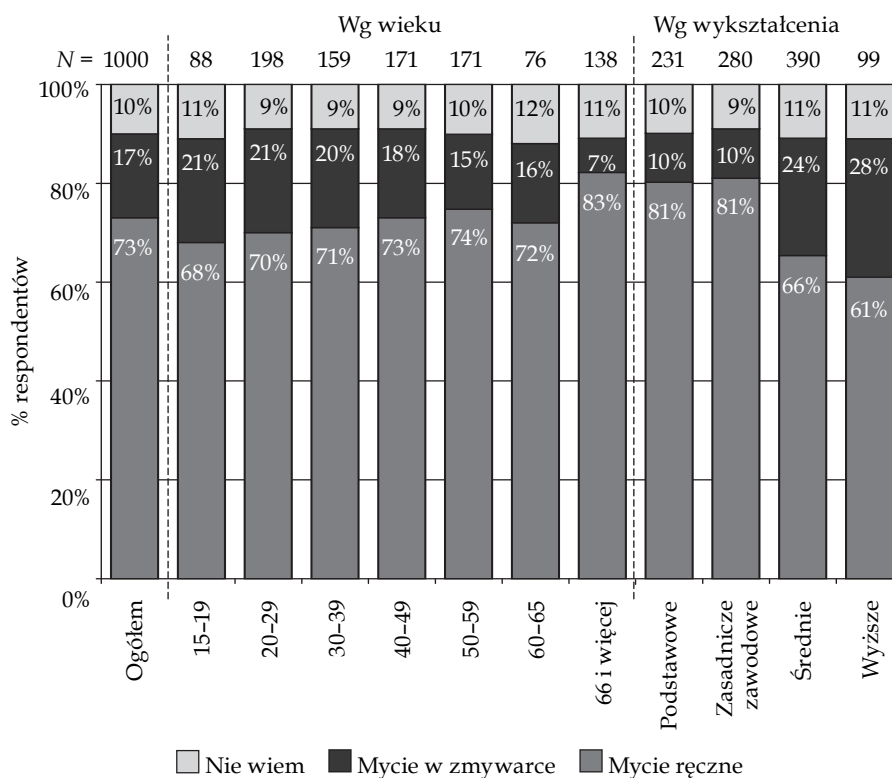
Źródło: GfK Polonia, 2005, s. 10.

Zaznacza się więc u współczesnego Polaka w sferze świadomości ekologicznej wyraźne rozdzielanie między **ja-idealnym** (przekonanie o własnej

wysokiej świadomości ekologicznej) a **ja-realnym** (badania wskazują na niską świadomość ekologiczną Polaków).

Wykres. 2. Świadomość ekologiczna Polaków – oszczędzanie wody związane z myciem naczyń

Które mycie naczyń bardziej oszczędza wodę: mycie ręczne czy mycie w zmywarce?
(możliwość jednej odpowiedzi)

Źródło: GfK Polonia, 2005, s. 6.

Jest to również problem wychowawczy, którego rozwiązanie wymaga przede wszystkim uświadomienia Polakom podstawowego błędu w postrzeganiu własnej świadomości ekologicznej. Należy również wskazać na możliwe do osiągnięcia inne poziomy świadomości ekologicznej i wynikające z nich zachowania ekologiczne oraz rozmaite korzyści dla człowieka, w tym zdrowotne, estetyczne i duchowe oraz edukacyjne. Nie można również zapomnieć o płynących z takich zachowań korzyściach dla przyrody jako partnera człowieka.

Próby zmiany świadomości ekologicznej

Prowadzone na większą skalę próby zmiany świadomości ekologicznej jednostek i społeczeństw są podejmowane od lat 70., gdy na świecie doszło do prawdziwego *boomu* związanego ze wzrostem świadomości ekologicznej.

Już w hasłach kontestacji młodzieżowej z przełomu lat 60. i 70. oraz kontrkultury można odnaleźć wezwania do ochrony środowiska naturalnego planety w powiązaniu ze zmianą świadomości konsumpcyjnej na ekologiczną (S. Wołoszyn, 1998, s. 101–102). W tym czasie pojawia się ekofeminizm *Françoise d'Eaubonne*, ekologia głęboka A. Naessa, prace i Raport Instytutu GAMMA z Montrealu, wspomniany Raport Botkina (VII Raport Klubu Rzymskiego), a także są tworzone założenia ruchu politycznego „zielonych”.

Przedstawiony już w kilku aspektach pedagogicznych przez autora tego artykułu w różnych dziełach pedagogicznych (P. Zieliński, 1995, 2000, 2008), bardzo wyczerpujący pod względem naukowym, choć wciąż mało znany w Polsce, jest 4-tomowy interdyscyplinarny Raport opracowany przez istniejący w XX w. przy Uniwersytecie Montrealskim i Uniwersytecie McGill Zespół GAMMA – Instytut Studiów nad Przyszłością. Raport przygotowała kilkunastoosobowa grupa naukowców, specjalistów, m.in. od: biologii, energetyki, demografii, ekonomii, organizacji i zarządzania, socjologii, psychologii, antropologii kulturowej, nauk politycznych i filozofii, wśród których znaleźli się np.: znany ekonomista i kierownik Zespołu – K. Valaskakis, P. S. Sindell, J. G. Smith, I. Fitzpatrick-Martin, W. L. Gardiner. Wyniki pracy tego zespołu spotkały się z dużym zainteresowaniem w Stanach Zjednoczonych, Japonii i innych krajach świata, również za sprawą wydanej parę lat później książki *The Conserver Society. A Workable Alternative for the Future* (K. Valaskakis i in., 1998). Główne tezy Raportu zostały dokładniej omówione przez autora artykułu w *Encyklopedii pedagogicznej XXI wieku* (P. Zieliński, 2008, s. 891–899).

Przedstawienie zróżnicowanych poziomów świadomości ekologicznej jednostek i społeczeństw jest możliwe przez odniesienie propozycji ujęcia modeli rozwoju współczesnych społeczeństw stworzonej przez Zespół GAMMA do rzeczywistości europejskiej początku XXI w.

Według wyżej wspomnianej propozycji rozwoju współczesnych społeczeństw, opierającej się na analizie charakteru związków danego typu społeczeństwa z przyrodą, można wyszczególnić pięć modeli rozwoju społeczeństw o różnej charakterystyce, a także uchwycić miejsce Polski oraz innych krajów europejskich w procesie tych przekształceń. Obrazuje to załączony niżej schemat (zob. schemat 1).

Model rozwoju współczesnych społeczeństw uwzględniające ich stosunek do środowiska naturalnego

Rozwój i przekształcanie się opracowanych przez Zespół GAMMA modeli współczesnych społeczeństw ma charakter linearny: przebiega od społeczeństwa typu SK₁ o najbardziej destrukcyjnym stosunku do przyrody i jej dóbr, w stronę społeczeństwa typu SK₃, o stosunku najbardziej opiekuńczym i zachowawczym.

Skrót SK oznacza społeczeństwo konserwacyjne (ekologiczne), czyli takie, jakie przedłuża możliwość korzystania z zasobów przyrody, oszczędza jej dobra, kierując się przy tym zróżnicowaną filozofią – od chęci zaspokojenia przede wszystkim interesów własnych, po uwzględnienie potrzeb i praw samej przyrody.

Naukowiec z Zespołu GAMMA wyróżnili cztery typy społeczeństw konsumpcyjnych, z których dwa nie mają charakteru konserwacyjnego: SK₋₁ i SK₀, czyli typy: nieefektywny i efektywny w zakresie ilości i wartości wytworzonych w danym kraju i czasie dóbr materialnych, dających się przeliczyć na pieniądze.

Ogólnie, wśród przekonań społeczeństw konsumpcyjnych można wymienić trzy następujące:

- szczęście osiągnięte jest głównie przez gromadzenie rzeczy;
- antropocentryzm;
- natura jest niekompetentna (K. Valaskakis i in., 1988, s. 35–38).

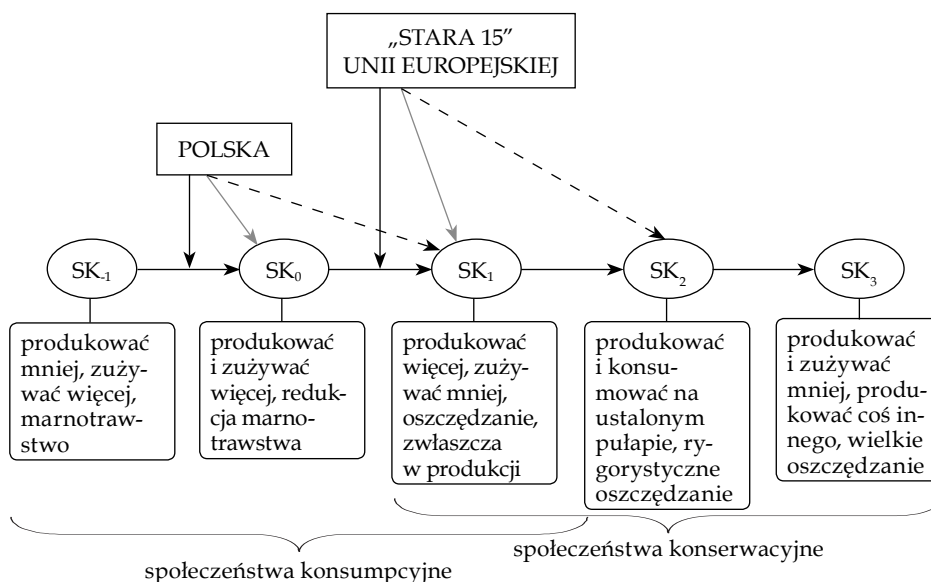
Wzrost produktu narodowego brutto (PNB) interpretuje się jako wzrost poziomu życia, zadowolenia i „szczęścia” obywateli danego kraju.

W społeczeństwie oznaczonym według Zespołu GAMMA jako SK₋₁ dość powszechnie funkcjonują dodatkowe trzy przekonania:

- nie ma nic złego w marnotrawstwie, jest ono nawet pożyteczne;
- środowisko naturalne można traktować zarówno jak kurę znoszącą złote jaja, jak i wysypisko śmieci, należy się też śpieszyć, gdyż inni nas w takim zachowaniu mogą ubiec;
- po nas choćby potop, po co zawracać sobie głowę przyszłością, liczy się tylko chwila obecna (K. Valaskakis i in., 1988, s. 265–268).

Wśród ideałów i wzorców omawianego modelu społeczeństwa znajdują się wartości demokratyczne i judeochrześcijańskie. Można do nich zaliczyć ideały Wielkiej Rewolucji Burżuazyjnej we Francji: wolność, równość (również sumienia i wyznania) oraz braterstwo ludzi, a także ideały religijne – miłość bliźniego, zbawienie, przykazania dekalogu... Zastanawia jednak pewna sprzeczność istniejąca na poziomie tej warstwy systemu wartości: między wartościami demokratycznymi a promocją wybranych religii autorytarnych.

Schemat 3. Obecne miejsce Polski oraz „starych krajów Unii Europejskiej” w odniesieniu do modeli rozwoju współczesnych społeczeństw Zespołu GAMMA

Źródło: opracowanie własne.

Wśród preferencji i upodobań SK₋₁ znajdują się m.in.: sukces materialny, towarzyski, zawodowy, emocjonalny, władza, rozrywka. Sukces materialny mierzony jest często wielkością konta bankowego i liczbą posiadanych dóbr materialnych, sukces towarzyski – rozgłosem, zawodowy – osiągnięciem szczytu kariery, emocjonalny – liczbą partnerów, władza zaś często jest wartością instrumentalną, służącą do osiągnięcia wartości wcześniej wymienionych. Rozrywka z kolei niejednokrotnie umożliwia oderwanie się czy wręcz ucieczkę od codziennych kłopotów i ograniczeń.

Model SK₀ jest „udanym” społeczeństwem konsumpcyjnym, w którym produkcja pozwala zaspokajać wciąż rosnące sztuczne potrzeby jego członków. Przede wszystkim rachunek ekonomiczny zachęca konsumentów do redukcji marnotrawstwa. Wciąż jednak mechanizm tworzenia tzw. sztucznych potrzeb przez „kawałkowanie” naturalnych działa na wysokich obrotach i na masową skalę, nie występują nowe postawy względem natury.

Polska na początku XXI w. przemieszcza się od pierwszego do drugiego z omówionych już modeli (zob. schemat 1).

Model SK₁, w stronę którego przemieszczają się „stare” kraje członkowskie Unii Europejskiej, ma już atrybuty społeczeństwa konserwacyjnego, przede wszystkim za sprawą filozofii oszczędzania dóbr przyrody, do którego ma prowadzić głównie proces produkcji oraz częściowa zmiana nawyków

konsumpcyjnych obywateli. Niewielka zmiana systemu wartości pozwala na szybki rozwój gospodarczy i wysoką efektywność. Recykliczacja surowców, wykorzystywanie dóbr materialnych w produkcji oraz w codziennym życiu konsumentów, odkrycia naukowe i nowoczesne rozwiązania technologiczne prowadzące do miniaturyzacji urządzeń czy ich wielofunkcyjności, ponadto efektywniejsze zarządzanie pracownikami i inne rozwiązania – również pozwalają urzeczywistniać ideę oszczędzania przyrody. Zmiana nawyków konsumpcyjnych może dotyczyć upowszechniania się idei najmu czy kupowania ekologicznych produktów żywnościowych oraz podobnych zachowań członków tego społeczeństwa.

Umiejscowienie współczesnej Polski i „starej 15” Unii Europejskiej na kontinuum rozwoju współczesnych społeczeństw według Zespołu GAMMA

Polska, jak wspomniano, przemieszcza się od modelu społeczeństwa marnotrawiącego dobra przyrody w stronę modelu społeczeństwa rozwiniętego gospodarczo i konsumpcyjnie, redukującego marnotrawstwo. Członkostwo w Unii Europejskiej wskazuje jednak na pilną potrzebę realizacji wartości społeczeństwa typu SK₁ (zaznaczono to na schemacie strzałką z przerywaną linią), czyli położenie wyraźnego nacisku na ochronę i zachowanie dóbr przyrody, co wymaga zmiany świadomości ekologicznej, zaangażowania znacznych środków materialnych oraz znaczących zmian w szeroko rozumianej edukacji społeczeństwa. Ten cel nie wydaje się specjalnie atrakcyjny dla dość ubożego społeczeństwa, które pragnęłoby wzbogacić się i doświadczyć dobrobytu materialnego dobrze prosperującego społeczeństwa konsumpcyjnego, bez specjalnego oglądania się na potrzeby przyrody (model SK₀), a nie przekazywać wielkie ilości wypracowanych środków materialnych na jej ochronę (zob. schemat 3).

Pozostałe dwa modele społeczeństw konserwacyjnych są zasadniczo różne. Niektóre „stare” kraje Unii Europejskiej analizują i po części wcielają już w życie elementy scenariusza SK₂.

Stan stabilnej obfitości w tym modelu można uzyskać w sposób demokratyczny lub autorytarny, czego przykładem są przytoczone przez Zespół GAMMA utopie państw – platońska i millowska. Współczesny ekonomista E. J. Mishan jako jeden z nielicznych zaleca spowolnienie tempa wzrostu gospodarczego z powodu jego wysokich kosztów. Naukowcy Zespołu GAMMA wskazali na strategię „wielu zer”: zerowy wzrost sztucznych potrzeb, zerowy rozwój przemysłu oraz miast, a także zerowy przyrost energii i ludności w celu uzyskania równowagi między potrzebami a kosztami, zarówno w odniesieniu do ludzi, jak i przyrody. Warto dodać, że osiągnięcia współ-

czesnej techniki umożliwiają coraz łatwiejsze śledzenie prawie wszystkich przejawów życia i aktywności obywateli nowoczesnych społeczeństw, co może być wykorzystane do ich podporządkowania i ubezwłasnowolnienia, jak w antyutopii orwellowskiej. Dla niektórych ugrupowań polityczno-ekonomicznych może to być bardzo pociągający cel.

„Duchowy” wzorzec rozwoju społeczeństwa najlepiej służy zaspokojeniu potrzeb przyrody i gatunku ludzkiego

Pozostał jeszcze model SK₃, typ społeczeństwa wyłącznie konserwacyjny, odrzucający wszelkie idee konsumpcjonizmu przez zastosowanie tzw. ujemnych wzrostów, czyli redukcję sztucznych potrzeb, zapotrzebowania na energię, ograniczenie liczby ludności, miast i przemysłu. W zamian należy skupić się na rozwijaniu duchowych, emocjonalnych, twórczych i intelektualnych sił ludzkich. Z naturą trzeba koegzystować na warunkach partnerskich, zapewniając jej przetrwanie. Opieka i harmonijna współpraca, trwanie i pokój oraz zabiegi samorealizacyjne są w tym modelu podstawowymi wartościami. Poświęcenie większej ilości czasu i uwagi nie tylko sobie, ale też rodzinie, środowisku lokalnemu i naturalnemu ma umożliwić ludziom osiągnięcie szczęścia i zadowolenia, swobodnego dobrostanu. Szczęścia nie próbuje się w tym modelu osiągać przez gromadzenie rzeczy, lecz poprzez harmonijne życie z samym sobą, innymi ludźmi i przyrodą. W gruncie rzeczy w owym typie społeczeństwa przejawiają się podstawowe założenia i wartości ekologii głębokiej. Ich realizacja najprawdopodobniej umożliwiłaby uzdrowienie środowiska naturalnego i pokojową koegzystencję ludzi, jednak dla współcześnie żyjących ludzi model ten nie jest interesujący i pociągający, wydaje się nawet czystą utopią, choć, jak podaje Raport Zespołu GAMMA, istnieją wspólnoty i społeczności realizujące go w praktyce.

Aby wcielić go w życie, należy porzucić styl konsumpcyjny i przejść swoistą metamorfozę świadomości, dotyczącą udzielenia sobie ponownych odpowiedzi na pytanie o to, co jest najważniejsze i o co naprawdę warto zabiegać.

Atrybuty edukacji ekologicznej oraz jej przedstawiciele

Edukacja innowacyjna przez uczestnictwo w różnych formach i środowiskach ludzkiego życia, pozwalająca antycypować przebieg zdarzeń, dostrzegać zależności i powiązania człowieka ze środowiskiem natural-

nym, w którym jest on tylko jednym z ogniw łańcucha życia, wydaje się najwłaściwszą propozycją umożliwiającą dokonanie zmiany świadomości ekologicznej – nie tylko Polakom.

Wśród najważniejszych cech edukacji ekologicznej, kształtującej relacje człowieka ze środowiskiem naturalnym, oprócz już wspomnianych, należy wymienić:

- Krytykę tradycyjnych modeli i wzorów życia z zaakcentowaniem kształtowania osobowości otwartych, autonomicznych, nastawionych innowacyjnie i twórczo, również wobec środowiska naturalnego i jego zachowania.
- Jak najwcześniejsze oddziaływanie w tym kierunku – można je rozpocząć już w okresie poniemowlęcym, a zwłaszcza w okresie przedszkolnym i młodszym szkolnym.
- Powiązanie rozwoju moralnego człowieka z rozwojem świadomości ekologicznej, zawarcie wśród cech dojrzałej moralnie osoby takich wartości, jak: miłość do przyrody, troska, postawy opiekuńcze i pielęgnacyjne wobec niej.
- Zdecydowane łączenie transmisji wiedzy o środowisku naturalnym z częstym przebywaniem na łonie natury w trakcie nauki, zaspokajanie tam naturalnej ciekawości dzieci, nauka przez doświadczenie.
- Rozwijanie na łonie natury również innych niż poznawcze cech związanych z osobowością człowieka, umożliwienie dzieciom doświadczania radości z obcowania z przyrodą, zachwyty nad jej pięknem, szacunku dla niezwyklej złożoności, powiązań i funkcjonowania przyrody, wielości gatunków roślin i zwierząt oraz przejawów ich egzystencji, a także dla podtrzymywania istnienia człowieka. Przykłady odpowiednich ćwiczeń z dziećmi i młodzieżą dostarcza literatura przedmiotu (np. K. W. Vopel, 2003).
- Rozwijanie wrażliwości dziecka i dorosłego na otaczającą rzeczywistość przyrodniczą, promowanie zachowań wobec przyrody nie tyle związanych z jej eksploatacją, wykorzystywaniem, ile z podziwianiem i wspieraniem jej wartości.
- Szukanie i odnajdowanie powiązań i wsparcia dla idei edukacji ekologicznej wśród przedstawicieli i decydentów ze świata polityki, gospodarki, nauk przyrodniczych i innych środowisk w celu wspólnego oddziaływania w kierunku zmiany świadomości ekologicznej społeczeństwa i efektywnego ochrania zasobów środowiska naturalnego.

Wiele z tych cech dostrzegają już M. Montessori, wskazując swym uczniom wzajemne powiązania w świecie przyrody i tworząc filozofię kosmiczną. Jeszcze wcześniej R. Steiner zalecał, aby dzieci przebywały w otoczeniu przedmiotów wykonanych z materiałów naturalnych, co miało m.in. ugruntować bezpośredni związek ich ciał z naturą, z której ewoluowały. Również M. Buber, podobnie jak taoiści i buddyści na Dalekim Wschodzie, a franciszkanie w kulturze chrześcijańskiej, proponował dialog edukacyjny także z przyrodą. Z kolei polski pedagog i jednocześnie „pedagog świata” R. Łukaszewicz w latach 90. realizował w praktyce **Salony Edukacji Eko-**

logicznej NATURAmy, uwzględniając w nich prawdopodobnie wszystkie wymienione wyżej cechy edukacji ekologicznej (R. Łukaszewicz, 1994).

Wymienione przykłady wskazują na elementy światopoglądowe nowej edukacji ekologicznej, w której człowiek urasta do miana partnera przyrody. W takim rozumieniu wiedza nie zastąpi mądrości, należy się uczyć choćby od Indian, i edukacja nabiera charakteru tzw. ekologii głębokiej. To właśnie edukacja stwarza szanse dla człowieka na jego przetrwanie i ułożenie się ze światem przyrody (R. Łukaszewicz, 1994, s. 27).

Rodzaje świadomości ekologicznej

Opierając się przede wszystkim na pracy Zespołu GAMMA i nawiązując do jego typologii współczesnych społeczeństw i możliwych scenariuszy ich dalszego rozwoju, można wymienić pięć rodzajów świadomości ekologicznej, będącej częścią świadomości społecznej, odpowiadających omówionym wyżej poszczególnym typom społeczeństw:

- 1) **świadomość ekologiczna marnotrawna** (charakterystyczna dla modelu SK₁);
- 2) **świadomość ekologiczna redukująca marnotrawstwo** (w SK₀);
- 3) **świadomość ekologiczna selektywnie oszczędzająca**, czyli wskazująca na oszczędzanie dóbr przyrody w procesie produkcji i pozwalająca na rewizję niektórych nawyków konsumpcyjnych (w SK₁);
- 4) **świadomość ekologiczna rygorystycznie oszczędzająca** dobra przyrody (w SK₂);
- 5) **świadomość głęboko ekologiczna** (w SK₃).

Charakterystyka poszczególnych rodzajów świadomości ekologicznej

Próbując dopełnić charakterystyki poszczególnych rodzajów świadomości ekologicznej, należałoby wyłonić więcej cech właściwych dla danego rodzaju. W istocie będą one wartościami typu przekonań i wierzeń, ideałów i wzorców oraz preferencji i upodobań, tworzących całe systemy wartości ludzi i społeczeństw.

Dla pierwszego rodzaju świadomości ekologicznej charakterystyczne są następujące wartości (w rozumieniu raczej filozoficznym niż pedagogicznym): szczęście osiągnięte przez gromadzenie rzeczy, marnotrawstwo dóbr natural-

nych, przekonanie o odpowiedzialności innych, a nie własnej za środowisko naturalne (odpowiadać ma: państwo, gmina, korporacje, ekolodzy, LOP itd.), mechanistyczna wizja świata przyrody i człowieka, niekompetencja natury, ekskluzywnizm (K. Gajewski, Z. T. Mendaluk, 2000), autoekologizm, wiara w postęp technologiczny jako panaceum na wszelkie problemy, miłość warunkowa, dominacja, kontrola, sukces materialny, wyznania autorytarne, merkantylizacja wartości duchowych i inne.

Dla drugiego rodzaju świadomości ekologicznej charakterystyczna jest większość z przytoczonych dla pierwszego rodzaju wartości, poza marnotrawstwem, które tutaj jest postrzegane negatywnie i próbuje się je zredukować, większą uwagę poświęca się też ciału i odżywianiu, nawiązując przy tej okazji do wartości natury.

Dla trzeciego rodzaju świadomości ekologicznej wśród nowych wartości (w porównaniu z wartościami poprzednio wymienionych rodzajów świadomości ekologicznej) pojawia się oszczędzanie jako idea stosowana w procesie przetwarzania dóbr natury w produkcji gospodarczej, całkowite odrzucenie marnotrawstwa, przemyślane planowanie infrastruktury dróg i zabudowań, uwzględniające walory przyrody. Następuje również zmiana niektórych nawyków konsumpcyjnych, np. kupowanie mniej paliwożernych samochodów, upowszechnianie się na większą skalę czynnego wypoczynku i rekreacji na łonie przyrody, stosowanie opakowań ekologicznych, masowe stosowanie oczyszczalni ścieków, nawożenie ekologiczne za pomocą przyjaznych środków do kondycjonowania gleb i roślin (np. stosowanie technologii tzw. EM – efektywnych mikroorganizmów).

W przypadku czwartego rodzaju świadomości ekologicznej należy wymienić precyzyjne wyliczenie potrzeb i dostępnych dla członków społeczeństwa dóbr naturalnych oraz rygorystyczne przestrzeganie ustalonych norm związanych z korzystaniem ze środowiska naturalnego, zatrzymanie rozwoju urbanizacji, liczebności ludności oraz produkcji energii, nowe standardy życia społecznego promujące umiar oraz surowo egzekwowaną odpowiedzialność społeczną, ciągle jednak dominuje tutaj materialistyczny wzorzec rozwoju społeczeństwa.

W piątym rodzaju świadomości ekologicznej, współcześnie zaznaczającym się na większą skalę zwłaszcza u młodego pokolenia klasy średniej, główne miejsce zajmuje samorealizacja (rozwój własnej świadomości i duchowości) powiązana z ciepłymi postawami wspólnotowymi, uwzględniającymi również naturę (K. Valaskakis i in., 1988, s. 243), odrzucenie materialistycznego wzorca rozwoju społeczeństw, dążenie do życia w harmonii ze społeczeństwem i naturą, miłość bezwarunkowa, odpowiedzialność za środowisko naturalne, szczęście człowieka zależące od zachowania równowagi między potrzebami człowieka i środowiska a możliwościami ich zaspokojenia przez dobra natury, których wykorzystanie nie naruszy równowagi ekosystemu planety, działanie w myśl hasła: „myśl globalnie – działaj lokalnie”, szczęście

osiągane przez samorealizację duchową, kultywowanie więzi rodzinnych i lokalnych, wzajemna pomoc i współpraca oraz dbałość o środowisko przyrodnicze, także o zrównoważony rozwój wszystkich sfer osobowości, mądre czerpanie z wiedzy i doświadczeń społeczności żyjących w bliskich relacjach z naturą, spostrzeganie związków z całym wszechświatem i idea przynależności do niego (P. Zieliński, 2008, s. 894–895).

Należy zaznaczyć, że w poszczególnych modelach społeczeństw nie występuje tylko jedna świadomość ekologiczna, ale przypisana im świadomość ekologiczna dominuje, dość ściśle określając stosunek analizowanego modelu społeczeństwa do środowiska naturalnego i jego ewentualnej ochrony. Ponieważ rozwój społeczeństw w ujęciu Zespołu GAMMA wydaje się linearny, występują duże różnice między poszczególnymi rodzajami świadomości ekologicznej. Im dany typ świadomości jest „dalej” od poprzedniego, tym jego cechy charakterystyczne są trudniejsze do przyjęcia przez ludzi z mniejszą świadomością ekologiczną. Na przykład w SK₀ świadomość typu czwartego czy piątego jest trudna do zaakceptowania. Prawdopodobnie znacznie odbiegają od przyjętych w danym modelu społeczeństwa podstawowych przekonań i wierzeń, stwarzając tym samym zagrożenie dla obowiązującego dominującego stylu życia w społeczeństwie. Tak więc w społeczeństwie mogą się spotykać i ścierać postawy zachowawcze z postawami dążącymi do zachowania środowiska naturalnego. Różnice te występują prawdopodobnie między częścią pokolenia starszego a młodszego, wykształconego a niewykształconego lub mało wykształconego, mieszkańcami wsi i miast, między osobami o fundamentalnych wierzeniach religijnych a otwartymi światopoglądowo, osobami bardzo zamożnymi a osobami z klasy średniej, a także posiadającymi niski status materialny. Wymagałoby to dalszych badań.

Zakończenie – nowy wymiar globalizacji i edukacji

W jaki sposób połączyć ze sobą wysnute z badań naukowych tezy dotyczące ekologicznych uwarunkowań rozwoju współczesnych społeczeństw, zjawisko postępującej globalizacji oraz potrzebę edukacji na miarę XXI-wiecznych problemów współczesnego świata? Pewnej odpowiedzi dostarczają koleje losu K. Valaskakisa.

Podążając wytyczonym przez siebie szlakiem, po ponad 30. latach od publikacji słynnego Raportu Zespołu GAMMA, jego twórca i kierownik, ekonomista, dr K. Valaskakis, również polityk, były ambasador Kanady przy Europejskiej Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD),

obecnie jest Prezydentem The New School of Athens, organizacji, której celem jest poznanie nowych i lepszych sposobów zarządzania światem.

Ta międzynarodowa inicjatywa, będąca XXI-wieczną wersją starożytnej Akademii Platonskiej, koncentruje się na zarządzaniu procesem globalizacji i demokratyzacji rządów na świecie. Zgodnie z tradycją pierwotnej Akademii, jest to centrum dialogu między ideologiami i miejsce spotkań dla przedstawicieli przeciwstawnych poglądów na świat. Sam K. Valaskakis na stronie internetowej swej akademii pisze:

Czy chcemy, czy nie, jesteśmy coraz bardziej Jednym Światem. Globalizacja jest faktem. Zaznacza się powstawanie współzależności we wszystkich dziedzinach: gospodarczych, technologicznych, społecznych, kulturowych i środowiskowych. Zarysowuje się konsensus co do tego, że globalizacja, jeśli będzie właściwie zarządzana, może być pozytywną siłą dla człowieka, ale jeśli nie, może mieć poważne negatywne skutki. **Zarządzanie Światem** odnosi się do zbiorowego wysiłku rządów, przedsiębiorstw sektora prywatnego i społeczeństw obywatelskich na rzecz wykorzystania pozytywnych efektów globalizacji, i neutralizowania jej negatywnych skutków (K. Valaskakis, <http://www.new-school-of-athens.org/>).

Związki i współzależności występują nie tylko w przyrodzie, ale we wszystkich dziedzinach ludzkiego życia. Istnieje zatem potrzeba mądrego połączenia ze sobą sfer polityki, gospodarki, edukacji oraz tzw. społeczności i inicjatyw obywatelskich w celu rozwiązywania najważniejszych problemów – już o globalnym zasięgu. Takie płaszczyzny porozumienia tworzą światli ludzie naszych czasów, np. K. Valaskakis, jednak czy wystarczy dobrej woli i czasu, aby uratować środowisko naturalne i zagrożony wymarciem gatunek ludzki?

Bibliografia

- Botkin, J. W., Elmandjra, M., Malitza, M. (1982). *Uczyć się – bez granic. Jak zewrzeć „lukę ludzką”?* Raport Klubu Rzymskiego. Warszawa.
- Burger, T. (2000). *Świadomość ekologiczna społeczeństwa polskiego u progu XXI wieku*. Warszawa.
- Domka, L. (1998). *Kryzys środowiska a edukacja dla ekorozwoju*. Poznań.
- Gajewski, K., Mendaluk, Z. T. (2000). *Leksykon ekologiczny*. Zielona Góra.
- GfK Polonia (2005). *Badanie świadomości ekologicznej Polaków*. Raport dla Bayer Sp. z o.o. Październik 2005. <http://www.eduskrypt.pl> (2008).
- Hull, Z. (1984). Świadomość ekologiczna. *Aura*, 11.
- Łukaszewicz, R. (1994). „Leczenie głupoty” i... czyli *Salony Edukacji Ekologicznej NATURAmy*. Wrocław.

- Mirowski, W. (1999). Świadomość ekologiczna współczesnego społeczeństwa polskiego. W: W. Mirowski (red.). *Świadomość ekologiczna i społeczne ruchy „Zielonych” w Polsce*. Warszawa.
- Papuziński, A. (2006). Świadomość ekologiczna w świetle teorii i praktyki. *Problemy Ekorozwoju*, 1.
- Propozycje dla przyszłości. Społeczeństwo konserwacyjne*. J. Krycki (tłum.). Warszawa.
- Valaskakis, K. i in. (1988). *Propozycje dla przyszłości. Społeczeństwo konserwacyjne*. J. Krycki (tłum.). Warszawa.
- Valaskakis, K. (2008). <http://www.new-school-of-athens.org>.
- Vopel, K. W. (2003). *Myśleć jak góra, czuć jak rzeka: zabawy i eksperymenty uczące szacunku do przyrody dla dzieci w wieku od 6 do 12 lat*. A. Skwara (tłum.). Kielce.
- Wołoszyn, S. (1998). *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku. Próba syntetycznego zarysu na tle powszechnym*. Kielce.
- Zieliński, P. (1995). Systemy wartości społeczeństw konsumpcyjnych – przegląd niektórych stanowisk. W: Z. M. Zimny (red.). *Prace Naukowe: Filozofia, Socjologia*. T. III. Częstochowa.
- Zieliński, P. (2000). *Samorealizacja i samowychowanie w zen i metodzie Silvy*. Częstochowa.
- Zieliński, P. (2008). Edukacyjne i ekonomiczne uwarunkowania społeczeństwa konserwacyjnego. W: K. Rędziński, M. Zieliński (red.). *Społeczne determinanty edukacji i gospodarowania*. Gliwice.
- Zieliński, P. (2008). Zespół GAMMA – Raport. W: T. Pilch (red.). *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. T. VII. Warszawa.

Streszczenie

Główna teza artykułu brzmi: niszczenie środowiska naturalnego planety stanowi zagrożenie dla przetrwania gatunku ludzkiego. Autor, szukając związku tego założenia z edukacją, proponuje wprowadzenie dwóch nowych kategorii pedagogicznych: świadomości ekologicznej w szerokim rozumieniu oraz systemowej idei ochrony przyrody. Na tle prezentacji świadomości ekologicznej Polaków przedstawia zróżnicowane modele rozwoju współczesnych społeczeństw, uwzględniając ich relacje ze środowiskiem naturalnym. Artykuł zawiera prezentację najważniejszych cech edukacji ekologicznej oraz jej głównych przedstawicieli. Ponadto w pracy zostało wymienionych i scharakteryzowanych pięć rodzajów świadomości ekologicznej, również w kontekście globalizacji i nowych wyzwań edukacyjnych.

Summary

The educational challenge, the change of the ecological consciousness is the condition of the continuity of the human species.

The article contains the main thesis: the threat of the natural environment is the threat for the survival of human species. The author proposes two new pedagogical terms: widely apprehended ecological consciousness and the system idea of the protection of the nature. He also writes about Poles ecological consciousness and describes the various models of the development of present societies, taking into account their relation to the natural environment. The article contains the most important attributes of the ecological education and its representatives as well as characteristic of the kinds of ecological consciousness. The ecological education is presented in global dimension.